

Smjernice za školovanje djece
s posebnim potrebama
u srednjim školama u BiH

Zahvalnost

Udruženje „Društvo ujedinjenih građanskih akcija“ izražava zahvalnost školama, direktorima, pedagozima, nastavnicima, roditeljima, učenicima, te predstavnicima Ministarstava, Pedagoških zavoda, nevladinih organizacija i djelatnicima službi za zapošljavanje što su svojim učestvovanjem u procesu istraživanja omogućili sticanje uvida u inkluzivno obrazovanje u srednjim školama u BiH i definiranje preporuka za školovanje djece s posebnim potrebama u srednjim školama u Bosni i Hercegovini.

Izdavač

Udruženje „Društvo ujedinjenih građanskih akcija“

UNICEF

Lektorica:

Edina Dmitrović

Dizajn i štampa:

Jordan Studio, Sarajevo

Stavovi izneseni u ovoj publikaciji ne odražavaju nužno stavove i mišljenja MDG-F programa Zapošljavanje i zadržavanje mladih (YERP), niti agencija koje implementiraju program: IOM, UNDP, UNFPA, UNICEF i UNV.

Adresa izdavača:

Udruženje „Društvo ujedinjenih građanskih akcija“
Patriotske lige 33/Petra Tiješića 10, 71000 Sarajevo
Tel/fax: + 387 (0) 33 460 128/460 264
e-mail: dugabih@bih.net.ba, www.dugabih.com.ba

April 2013. godine

Uvod
5

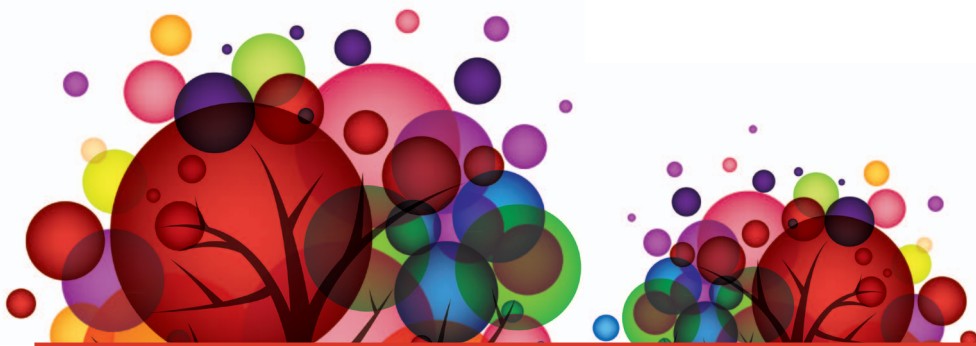
Inkluzija u obrazovanju
7

Pravni okvir
13

Rezultati istraživanja u srednjim školama u BiH
19

Preporuke
23

Tim koji je bio angažiran na izradi Smjernica:

1. Anka Izetbegović, prof. - Udruženje „DUGA“
2. Sanja Matković, prof. - Udruženje „DUGA“
3. mr.sci. Vasilija Veljković, Udruženje „DUGA“
4. Jelena Šipka, inspektor - prosvjetni savjetnik za specijalne ustanove i djecu sa posebnim potrebama u redovnim školama, Republički pedagoški zavod Republike Srpske
5. Sead Jahić, prof. pedagogije, stručni savjetnik za oblast obrazovanja Pedagoškog zavoda Tuzlanskog kantona
6. mr.sci. Selma Hodžić, dipl. defektolog, Zavod za odgoj i obrazovanje osoba sa smetnjama u psihičkom i tjelesnom razvoju/ voditeljica Odjela za dokumentaciju i edukativnu inovaciju Tuzlanskog kantona
7. mr.sci. Nefiza Dautović, stručna savjetnica za predškolsko i inkluzivno obrazovanje Ministarstva obrazovanja, nauke, kulture i sporta HNK/Ž
8. mr.sci. Ranka Katalinski, Srednja elektrotehnička škola Sarajevo
9. Milenko Vujinović, predsjednik Udruženja za pomoć djeci i omladini sa posebnim potrebama „Sunce“, Pale

1.

Uvod

Bosna i Hercegovina je potpisivanjem i ratifikacijom niza dokumenata iz oblasti dječijih prava iskazala svoju opredijeljenost za stvaranje uvjeta za kvalitetan odgoj i obrazovanje svakog djeteta, s posebnim naglaskom na djecu s posebnim obrazovnim potrebama.

Program zapošljavanja i zadržavanja mladih (YERP) podržan je kroz Fond za dostizanje milenijumskih razvojnih ciljeva i finansiran od strane Vlade Kraljevine Španije.

Program zajednički provode UNDP, UNICEF, UNFPA, IOM i UNV u partnerstvu sa Ministarstvom civilnih poslova BiH, Ministarstvom za ljudska prava i izbjeglice BiH, entitetskim ministarstvima za rad i obrazovanje, Agencijom za statistiku BiH, entitetskim agencijama za statistiku, zavodima za zapošljavanje u cijeloj zemlji, osnovnim i srednjim školama općeg usmjerenja, općinama i ruralnim zajednicama, pojedinačnim preduzećima, te udruženjima iz privatnog sektora i organizacijama civilnog društva od nivoa zajednice do dijaspore.

Smjernice su urađene na temelju istraživanja i izvještaja „Zastupljenost mjera i principa inkluzivnog obrazovanja u odgojno-obrazovnim praksama i politikama srednjoškolskog obrazovanja u BiH“ koji je proveden u okviru UN programa Zapošljavanje i zadržavanje mladih. Istraživanje je provelo Udruženje „DUGA“ u partnerstvu sa „proMente socijalna istraživanja“ u **65** srednjih škola na prostoru cijele Bosne i Hercegovine sa **669 nastavnika**, od toga u **31** srednjoj školi u BiH sa **489 roditelja**, te u **30 srednjih škola** u BiH sa **527 učenika**.

Smjernice za školovanje djece s posebnim potrebama u srednjim školama u Bosni i Hercegovini su namijenjene obrazovnim vlastima na svim nivoima kako bi definirale strateške pravce u inkluzivnom obrazovanju i osigurale odgoj i obrazovanje svakog djeteta odgovarajući na specifične potrebe i mogućnosti učenika.

Ovaj dokument predstavlja okvir za izradu državne, entitetskih, kantonalnih i strategije Distrikta Brčko u oblasti inkluzivnog obrazovanja u srednjim školama Bosne i Hercegovine. Plan pruža set konkretnih preporuka, dovoljno prilagodljivih specifičnim uvjetima entiteta/kantona/regija. Namjena mu je služiti kao putokaz za kreatore odgojno-obrazovnih politika u cilju razvijanja i provedbe strategija koje zabranjuju diskriminaciju i promoviraju pravo na jednake mogućnosti za svako dijete. Smjernice i prioritetne akcije se zasnivaju na međunarodnim i domaćim konvencijama, strategijama i akcionim planovima za djecu s posebnim obrazovnim potrebama/djecu s invaliditetom.

Svaka akcijska smjernica postavlja prioritete i konkretne aktivnosti koje entiteti/kantoni/Distrikt Brčko mogu dodatno razviti i prilagoditi specifičnostima zajednica za koje su odgovorni.

A decorative header consisting of a cluster of overlapping circles in various colors including purple, pink, red, green, and yellow. A dark purple circle in the center contains the white number '2'.

2.

Inkluzija u obrazovanju

Obrazovanje je ogledalo društvene uključenosti i ono koristi prilike i stvara mogućnosti za učenje o različitostima i upoznavanje ljudske raznolikosti. Kroz obrazovanje se podstiče zajedničko djelovanje u pružanju različitih usluga djeci s posebnim obrazovnim potrebama i razvija osjećaj za društvenu pravdu i oslobađanje od predrasuda i stereotipa.

Najveći izazov u implementaciji inkluzije u obrazovanju je prevladavanje predrasuda prema djeci s posebnim potrebama i podizanje nivoa znanja nastavnika i drugih učenika o prirodi različitih potreba i poteškoća kako nijedno dijete ne bi bilo izloženo neprimjerenom tretmanu u školi.

Inkluzivno obrazovanje predstavlja pomjeranje od preokupiranosti određenom grupom ka fokusiranju na prevazilaženje prepreka u učenju i učešću.

Definicije inkluzije koje daje UNESCO potiču sa konferencije u Salamanki, 1994. godine, i stavljaju naglasak na to da je inkluzija pokret koji je u direktnoj vezi s poboljšanjem obrazovnog sistema kao cjeline:

“Inkluzija je proces rješavanja i reagovanja na raznovrsnost potreba svih učenika kroz sve veće učestvovanje u učenju, kulturama i zajednicama i sve manju isključenost u okviru obrazovanja i iz njega. Inkluzija obuhvata promjene i izmjene sadržaja, pristupa, struktura i strategija, sa zajedničkom vizijom koja obuhvata svu djecu odgovarajuće starosne dobi i sa ubjeđenjem da je redovni obrazovni sistem odgovoran za obrazovanje sve djece.”

Svi ključni međunarodni i domaći dokumenti mogu se kratko sumirati na sljedeći način:

- o Sva djeca mogu da uče i imaju pravo na obrazovanje i odgoj.
- o Djeca najbolje uče u prirodnoj vršnjačkoj grupi. Zato im treba omogućiti obrazovanje u redovnim predškolskim, osnovnim i srednjoškolskim ustanovama.
- o Nastavnici i škole trebaju da prilagode način rada tako da izlaze u susret potrebama djece.
- o Nekoj djeci, zbog teškoća u razvoju, potrebna je dodatna pomoć u obrazovanju.

Inkluzija je nov način razmišljanja. Umjesto investiranja u specijalne škole za djecu sa teškoćama u razvoju, mnoge zemlje se okreću ka inkluzivnom obrazovanju – preusmjeravaju napore na:

- podržavanje SVE djece u redovnim školama,
- pronalaženje novih načina za davanje podrške školama i nastavnicima.

Principi inkluzije

Prvi i osnovni opći princip inkluzivnog sistema čini pružanje jednakih šansi svima: **svako dijete ima neotuđivo pravo na obrazovanje i nijedno dijete se ne isključuje iz školovanja** – ključno uvjerenje inkluzivne škole je da svako dijete može da uči i da ima korist od obrazovanja. Princip inkluzivne škole je da se škole prilagođavaju potrebama učenika, a ne učenici potrebama škole. Praksa inkluzivnog obrazovanja potvrđuje značaj stava da su individualne razlike među djecom izvor bogatstva i raznovrsnosti, a ne problem, i da se na različite potrebe i individualni tempo učenja i razvoja može uspješno odgovoriti širokim opsegom fleksibilnih pristupa.

Analiza razvoja inkluzivnih škola pokazala je da inkluzija nije samo jedna prelomna tačka u orijentaciji i organizaciji škole, već da je razvoj inkluzivne dimenzije škole zapravo jedan kontinuirani proces promjena u pravcu jačanja i podsticanja različitih oblika participacije učenika, nastavnika, roditelja i članova lokalne zajednice u radu škole, u pravcu razvoja kulture, politike i prakse koja izlazi u susret različitostima učenika, u pravcu identifikiranja i otklanjanja prepreka učenju i participaciji, u pravcu razvoja odgovarajućeg kurikulumu, kao i u pravcu odgovarajuće obuke nastavnika i razvijanja različitih oblika podrške učenicima i školi. U ovom procesu, kada se škola opredijeli za inkluzivni pristup, od posebnog značaja je dalje razvijanje pozitivnih stavova prema učenicima iz posebno osjetljivih i marginaliziranih grupa i stalna usmjerenost na praćenje obrazovnih potreba i identifikiranje prepreka za ostvarivanje tih potreba.

Djeca i mladi s posebnim obrazovnim potrebama

Iako se sve češće naglašava da inkluzivna škola nije samo redovna škola u kojoj se obrazuju djeca s posebnim potrebama, već da je to škola u kojoj sva djeca dobijaju odgovarajuću podršku za razvoj sopstvenih potencijala, još uvijek se veoma često na prvom mjestu misli na inkluzivno obrazovanje kao vid društvene podrške procesu učenja djece i učenika s posebnim potrebama. Međutim, upravo praksa inkluzivnog obrazovanja kroz usmjerenost na potrebe djeteta i individualizaciju pristupa svakom učeniku, uslovlila je i preispitivanje samog pojma **posebne potrebe**. Naime, skoro istovremeno sa pojavom termina inkluzija, u stručnoj, prije svega obrazovnoj i u široj društvenoj javnosti, pojavljuje se i izraz **posebne potrebe**, koji se sada koristi da označi svu djecu kojoj je **potrebna posebna društvena podrška** i koja bez pomoći odgovarajućih službi neće postići ili održati očekivani nivo fizičkog, intelektualnog ili socijalnog razvoja.

Ovaj, sada često korišten, iako i kritizirani termin uveden je nakon što su analize životne situacije djece i mladih sa poteškoćama u razvoju pokazale da u njihovom životnom prostoru postoje brojne prepreke koje sprečavaju zadovoljavanje njihovih osnovnih i bitnih potreba. Danas, kada su razjašnjena neka ograničenja i mnoge nesavršenosti ovog termina, on se više ne označava kao idealni termin, koji se oslanja na problematiku prava marginaliziranih grupa i koji izražava sva osnovna prava djece i mladih koji su isključeni iz društva i obrazovanja.

Prvo, jasno je da se ovaj termin ne može jednako uspješno primijeniti na sve marginalizirane i diskriminirane grupe. Zatim, pitanje je da li je ovdje riječ o zaista posebnim potrebama, pa i posebnim obrazovnim potrebama, ili se „posebnost“ zapravo tiče samo potrebe za posebnom društvenom podrškom. Također, može se postaviti pitanje da li je pravo na različitost najbolje uvaženo, pa čak i da li je zaista uvaženo na pravi način, dodjeljivanjem statusa posebnosti. Ako se stvarno uvažava prava, i ako se zaista polazi od potreba, onda nije riječ o **posebnoj**, već o **odgovarajućoj** društvenoj podršci, koja je već, kao odgovarajuća, obezbijeđena za većinski dio društva. Iz ovoga slijedi da je pružanje odgovarajuće podrške manjinskim dijelovima društva samo izjednačavanje u pravima i otklanjanje postojeće nepravdičnosti i segregacije.

Argumenti za dalje korištenje ovog termina odnose se na njegovu povezanost sa inkluzivnim pokretom u obrazovanju i svakako znatno manje prisutne stigmatizujuće konotacije u poređenju sa ranije korištenim terminima. Također, ovaj termin, iako se ne primjenjuje jednako uspješno na sve grupe društveno marginaliziranih i isključenih iz obrazovanja, ipak znatno bolje od ranije korištenih obuhvata veći broj ovih grupa. Dalje, mada se načelno može diskutirati o značenjima posebnosti u kontekstu jednakosti prava, ostaje činjenica da je neophodna dodatna i posebna podrška da bi djeca i mladi bili uključeni u obrazovanje i društvo. Sintagme posebne potrebe i posebne obrazovne potrebe dovoljno dobro mogu da se primijene na djecu s poteškoćama u fizičkom, intelektualnom i senzornom razvoju, djecu sa poremećajima ponašanja, hroničnim bolestima, djecu na dužem bolničkom ili kućnom liječenju, djecu sa emocionalnim smetnjama, djecu iz emocionalno i kulturno depriviranih sredina, djecu bez roditeljskog staranja, zlostavljanu djecu, djecu pogođenu ratom, izbjeglu i raseljenu djecu. Štaviše, ove sintagme su upotrebljive i korisne za označavanje kako posebnih, tako i posebnih obrazovnih potreba darovite djece, jer obuhvataju i potrebu za posebnom podrškom razvoju talenta i ličnosti nadarene dece.

Konačno, iako sada sve popularnije sintagme naglašavaju posebnost, one imaju nesumnjivu vrijednost jer ukazuju na ključni pojam potrebe, koji je osnovni i neizbježan u savremenom razvojno-psihološkom i pedagoškom pristupu. Upravo ovaj pojam povezuje razvoj i obrazovanje i problematiku prava pomjera na konkretni nivo, upotrebljiv kao polazište u obrazovnoj praksi. Upravo je

pojam potreba onaj pojam koji je od značaja i za djecu i mlade iz marginaliziranih grupa. Čak i kada je, kao u sintagmi posebne obrazovne potrebe, povezan sa odrednicom posebni, ukazuje na polazište, put i korake podrške za uključivanje, izjednačavanje i učestvovanje.

Terminologija

1. Inkluzija

Inkluzivno obrazovanje - obrazovni sistem koji odgovara na sve potrebe učenika i kao takav kontinuirano radi na poboljšanju učešća i eliminaciji isključenosti iz svih aspekata školovanja i to na način da se nijedan učenik ne osjeća drugačijim od bilo kojeg drugog i koji osigurava rezultate. Škrtić, T.M. (1991), Booth, T. (2000), Byers, R. (2004), Singal, N. (2007)

2. Djeca s posebnim potrebama

Sintagma „djeca s posebnim potrebama“ podrazumijeva svu djecu koja odstupaju od prosjeka, i ukazuje na to da bazična sredina (porodica i škola) dijeli mišljenje da postoji cilj razvoja koji dijete može ostvariti samo uz posebnu (privremenu ili trajnu) pomoć i podršku koja odgovara njegovoj posebnoj potrebi. Ukazuje na to da za svakog učenika koji ima (privremenu ili trajnu) posebnu potrebu treba pronaći posebne puteve za ostvarivanje kako odgojnih tako i obrazovnih efekata školovanja i cjelokupnog funkcioniranja u društvu.

3. Invaliditet

U UN Konvenciji o pravima osoba sa invaliditetom – „Osobe s invaliditetom su one osobe koje imaju dugotrajna fizička, mentalna, intelektualna ili senzorna oštećenja, koja u međudjelovanju s različitim preprekama mogu sprečavati njihovo puno i efikasno učestvovanje u društvu na ravnopravnoj osnovi s drugima“.

4. Hendikep

Hendikep predstavlja rezultat socijalnog i kulturološkog procesa: on je posljedica susreta pojedinca sa svojim tjelesnim i psihološkim karakteristikama (koje uključuju eventualno i neku teškoću) i njegove individualne historije u jednom posebnom kontekstu. Termin „hendikepiranost“ treba koristiti samo ukoliko se želi naglasiti nepripremljenost okoline za kvalitetno življenje osoba s posebnim potrebama, a ne i u situacijama kada se želi reći da osoba ima teškoću u razvoju.

5. Teškoće u razvoju

Pojam „teškoće u razvoju“ obuhvaća razna prirođena i stečena oštećenja različite vrste i stepena, kao što su oštećenja sluha, vida, govorne komunikacije, invaliditet, intelektualne teškoće, različita oštećenja mozga koja se manifestiraju u otežanoj sposobnosti kretanja, oštećenju mišića i živaca (cerebralna paraliza) ili pak u komunikaciji i nesposobnosti savladavanja društvenih vještina (autizam).

3.

Pravni okvir

3.1. Međunarodna dokumenta

Osnovni princip međunarodnih instrumenata je princip nediskriminacije, što znači da osobama s invaliditetom pripadaju sva prava propisana u međunarodnim dokumentima jednako kao i svakom građaninu. Pored obaveze da uskladi domaće zakonodavstvo sa međunarodnim normama koje je prihvatila, država je obavezna i da u praktičnoj primjeni vodi računa koliko su vulnerabilne skupine, kao što su osobe sa invaliditetom¹, uključene u sistem i koliko im je od propisanih prava stvarno dostupno.

UN Konvencija o pravima djeteta je osnovni međunarodni dokument koji definira dječija prava. Usvojena je na Generalnoj skupštini Ujedinjenih naroda 20. 11. 1989. godine, a sadrži univerzalne standarde koje država strana Konvencije (tj. koja ju je potpisala i ratificirala) mora garantirati svakom djetetu. U Konvenciji se govori, prije svega, o obavezama odraslih u odnosu prema djetetu kao i o obavezama brojnih društvenih faktora u vezi sa zaštitom djeteta.

Posebno se ističu sljedeći članovi Konvencije vezani za prava djece s posebnim potrebama:

Član 2

2.1. Države strane poštivat će i osigurati svakom djetetu na svom području prava navedena u ovoj Konvenciji bez ikakve diskriminacije prema djetetu, njegovim roditeljima ili zakonskim starateljima u pogledu njihove rase, boje kože, spola, jezika, vjere, političkog ili drugog uvjerenja, nacionalnog, etničkog ili socijalnog porijekla, imovine, teškoća u razvoju, obiteljskog porijekla ili kakve druge okolnosti.

Član 23

23.1. Države strane priznaju da dijete s teškoćama u razvoju treba voditi ispunjen i pristojan život u uvjetima koji garantiraju dostojanstvo, jačaju djetetovo oslanjanje na vlastite snage i olakšavaju njegovo djelotvorno učestvovanje u zajednici.

U godinama nakon Konvencije o pravima djeteta pokrenut je čitav niz akcija i usvojeni dokumenti s ciljem postizanja obrazovanja za sve i minimiziranja diskriminacije u odgoju i obrazovanju. Jedna od važnijih akcija je dokument Izjava iz Salamanke (UNESCO, 1994.) koji naglašava da su redovne škole s inkluzivnom orijentacijom najefektnije sredstvo borbe protiv diskriminatornih stavova, izgradnje inkluzivnog društva i postizanja obrazovanja za sve. Također se ističe da mnoga djeca

¹ Osobe s invaliditetom su one osobe koje imaju dugotrajna fizička, mentalna, intelektualna ili senzorna oštećenja koja, u međudjelovanju s različitim preprekama, mogu sprečavati njihovo puno i djelotvorno učestvovanje u društvu na ravnopravnoj osnovi s drugima.

doživljavaju poteškoće u učenju i stoga imaju posebne obrazovne potrebe u nekom periodu svog školovanja. Škole moraju naći način da uspješno obrazuju svu djecu, uključujući i onu koja imaju ozbiljne poteškoće i smetnje u razvoju. U izjavi iz Salamanke i Okviru za akciju se nanovo potvrđuje pravo na obrazovanje svakog pojedinca, kao što je utvrđeno u Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima iz 1948. godine, te se obnavlja zahtjev donesen na Svjetskoj konferenciji o obrazovanju za sve iz Jomtien (1990), da se svima, bez obzira na individualne razlike, omogući pravo na obrazovanje.

U Izjavi se također spominju i Standardna pravila za izjednačavanje mogućnosti za osobe s invaliditetom (1993) prema kojima bi obrazovanje djece s poteškoćama trebalo biti integralni dio obrazovnog sistema.

Temeljne izjave:

- svako dijete ima osnovno pravo na obrazovanje i mora mu se pružiti prilika da postigne i održava jedan prihvatljiv nivo učenja;
- svako dijete ima jedinstvene karakteristike, interese, sposobnosti i potrebe za učenjem;
- obrazovni sistemi bi se trebali planirati i obrazovni programi implementirati tako da vode računa o širokoj raznolikosti ovih karakteristika i potreba;
- učenici s posebnim obrazovnim potrebama moraju imati pristup redovnim školama koje bi im bile prilagođene putem odgovarajućih pedagoških nastojanja kojima je moguće izaći u susret tim potrebama;
- redovne škole sa ovakvom inkluzivnom orijentacijom su najefikasniji načini suzbijanja diskriminatorskih stavova, kreiranja otvorenih zajednica, izgradnje inkluzivnog društva i ostvarivanja obrazovanja za sve; štaviše, one obezbjeđuju efikasnije obrazovanje za većinu djece i unapređuju efikasnost i isplativost cjelokupnog obrazovnog sistema (UNESCO, 1994.: vii, par. 2).

UN Konvencija o pravima osoba s invaliditetom 61/106- rezolucija koju je usvojila Generalna skupština Ujedinjenih naroda 2006. godine, a Bosna i Hercegovina ratificirala 12. 03. 2010. godine. Osnovna načela ove Konvencije su: poštovanje urođenog dostojanstva, individualna samostalnost uključujući slobodu vlastitog izbora i nezavisnost osoba; zabrana diskriminacije; puno i

efikasno učešće i uključivanje u društvo; uvažavanje razlika i prihvatanje osoba sa invaliditetom kao dijela ljudske raznolikosti i čovječanstva; jednake mogućnosti; dostupnost; ravnopravnost žena i muškaraca; uvažavanje razvojnih sposobnosti djece s invaliditetom kao i poštovanje prava djece s invaliditetom na očuvanje svog identiteta. Ona garantira prihvatanje invaliditeta kao oblika različitosti te njegovo potpuno uvažavanje od strane države i društva.

3.1. Domaće zakonodavstvo i dokumenta

Međunarodni pravni instrumenti koje je Bosna i Hercegovina ratificirala i koji su sastavni dio Ustava Bosne i Hercegovine, ustava entiteta i kantona i Distrikta Brčko, a neki su po pravnoj snazi iznad domaćih zakona, čine dio normativno-pravnog poretka relevantnog i za pitanja invaliditeta i prava djece s posebnim obrazovnim potrebama.

Osnovni princip međunarodnih instrumenata je princip nediskriminacije, što znači da osobama s invaliditetom pripadaju sva prava propisana u međunarodnim dokumentima jednako kao i svakom građaninu. Pored obaveze da uskladi domaće zakonodavstvo sa međunarodnim normama koje je prihvatila, država je obavezna i da u praktičnoj primjeni vodi računa koliko su vulnerabilne skupine, kao što su djeca s posebnim potrebama, uključene u sistem i život zajednice i koliko im je od propisanih prava stvarno dostupno.

Bosna i Hercegovina je usvajanjem međunarodne regulative pokazala opredjeljenje za uvažavanje načela demokratije i poštovanja ljudskih prava. U mnoge zakone od interesa za djecu s invaliditetom ugrađeni su principi nediskriminacije. Međutim, u nekim zakonima nisu na pravi način prepoznate potrebe osoba s invaliditetom.

U nizu međunarodno-pravnih akata univerzalnog karaktera o ljudskim pravima, Bosna i Hercegovina je ratificirala glavne međunarodne ugovore ljudskih prava koji će se primjenjivati u BiH i koji su navedeni u Aneksu I Ustava BiH (ustava entiteta i kantona). Osim brojnih međunarodno-pravnih dokumenta o ljudskim pravima univerzalnog značaja, prihvaćen je i veliki broj konvencija i drugih akata od regionalnog značaja, u sklopu kojih treba naročito istaći Evropsku socijalnu povelju, potpisanu u maju 2004. godine, koja postavlja standarde ekonomskih i socijalnih prava.

Bitno je naglasiti da se prema izričitoj ustavnoj odredbi (član II.2. Ustava BiH) Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda neposredno primjenjuje i, što je neuobičajeno za pravni sistem, ima prioritet u primjeni u odnosu na ostale zakone BiH.

Ustavom BiH utvrđeno je da sve osobe na teritoriji Bosne i Hercegovine uživaju pravo na obrazovanje, a utvrđivanje tog prava pripada entitetima. U Federaciji Bosne i Hercegovine, u skladu sa Ustavom Federacije Bosne i Hercegovine („Službene novine Federacije BiH“, br. 1/94, 13/97, 16/02, 22/02, 52/02, 60/02, 18/03, 63/03) kantoni su nadležni za utvrđivanje obrazovne politike i donošenje propisa o obrazovanju i osiguravanje obrazovanja.

Zakoni o srednjem obrazovanju, u skladu sa Okvirnim zakonom o osnovnom i srednjem obrazovanju u Bosni i Hercegovini („Službeni glasnik BiH“, broj 18/03) propisuju da se u srednjoj školi obrazuju i učenici s posebnim obrazovnim potrebama. Obrazovanje se odvija po prilagođenim programima, i to u redovnim školama i prema programima prilagođenim individualnim potrebama, mogućnostima i sposobnostima.

Okvirnim zakonom o osnovnom i srednjem obrazovanju BiH (Službeni glasnik BiH, broj 18/03) osigurava se pravo na obrazovanje i za učenike s posebnim obrazovnim potrebama.

U članu 3 Zakona se ističe da su:

„Opći ciljevi obrazovanja:

- ... b) osiguravanje optimalnog razvoja za svaku osobu, uključujući i one s posebnim potrebama, u skladu sa njihovim uzrastom, mogućnostima i psiho-fizičkim sposobnostima;
- ... e) osiguranje jednakih mogućnosti za obrazovanje i mogućnost izbora na svim nivoima obrazovanja, bez obzira na spol, rasu, nacionalnu pripadnost, socijalno i kulturno porijeklo i status, obiteljski status, vjeroispovijest, psiho-fizičke i druge vlastite osobine;...”

U članu 4 istog zakona se naglašava da:

- a) svako dijete ima jednako pravo pristupa i jednake mogućnosti učešća u odgovarajućem obrazovanju, bez diskriminacije na bilo kojoj osnovi,
- b) jednak pristup i jednake mogućnosti podrazumijevaju osiguranje jednakih uslova i prilika za sve, za početak i nastavak daljeg obrazovanja,
- c) odgovarajuće obrazovanje podrazumijeva obrazovanje koje, u skladu s utvrđenim standardima, osigurava djetetu da na najbolji način razvije svoje urođene i potencijalne umne, fizičke i moralne sposobnosti, na svim nivoima obrazovanja.

Usvajanjem Akcionog plana za djecu Bosne i Hercegovine (2011.-2014.), preporučuje se da obrazovanje treba da pruži jednake mogućnosti svoj djeci u skladu sa njihovim interesima i sposobnos-

tima, što proizlazi iz općeprihvaćenih, univerzalnih vrijednosti i demokratskog društva, te vlastitih vrijednosti sistema zasnovanih na specifičnostima naroda i nacionalnih manjina koje žive u Bosni i Hercegovini.

Izradom i usvajanjem Akcionog plana za djecu, Politika u oblasti invaliditeta, *Strategije za izjednačavanje mogućnosti za osobe sa invaliditetom u Federaciji Bosne i Hercegovine (2011.-2015.)* i *Strategije unapređenja društvenog položaja lica sa invaliditetom u Republici Srpskoj (2010.-2015.)*, država Bosna i Hercegovina se opredijelila za novi pristup u oblasti invalidnosti, baziran na ljudskim pravima i socijalnom modelu, što predstavlja sveobuhvatni pogled na pitanja invaliditeta, kreiranje i primjenu rješenja za osobe sa invaliditetom na nivou zajednice u multisektorskom pristupu i uz učešće svih relevantnih aktera.

4.

Rezultati istraživanja u srednjim školama u BiH

Kvalitativno istraživanje

je imalo za cilj prikupiti i obraditi podatke koji se odnose na definirane istraživačke zadatke, od strane nadležnih i relevantnih ministarstava obrazovanja, pedagoških zavoda, školskih menadžmenta, srednjoškolskih nastavnika, učenika i njihovih roditelja, nevladinih organizacija koje se bave pitanjima inkluzije, te zavoda/službi za zapošljavanje. Osnovne metode prikupljanja podataka korištenih pri ovom dijelu istraživanja bili su polustrukturirani intervjui i fokus grupe. Ukupno je obavljeno devet fokus grupa (po tri fokus grupe sa nastavnicima, roditeljima i učenicima srednjih škola). Ukupan broj učesnika u fokus grupama je **78**.

Polustrukturirani intervjui su obavljeni sa predstavnicima ministarstava obrazovanja, pedagoških zavoda, predstavnicima školskog menadžmenta, nevladinih organizacija i službi za zapošljavanje. Ukupno je intervjuirano 20 osoba iz navedenih institucija.

Kvantitativno istraživanje

je obavljeno pomoću online i printanih upitnika.

Upitnike je ukupno popunilo **669 nastavnika** iz **65** srednjih škola na prostoru cijele BiH, **489 roditelja** iz **31** srednje škole u BiH, te **527 učenika** iz **30** srednjih škola u BiH.

Analiza zakonskih dokumenata koji regulišu pitanja inkluzije u srednjoškolskom obrazovanju u BiH ukazuju na relativno slabo uređene odredbe koje definiraju i reguliraju inkluzivno obrazovanje. Indikativno je da, osim što je u mnogim slučajevima i nejasna i neprecizna, na određenim teritorijalnim jedinicama zakonska regulativa skoro i da ne postoji. Većina zakonskih propisa se definira i reguliše zakonima o srednjoj školi / srednjoškolskom obrazovanju, zakonima o osnovnoj i srednjoj školi, te pravilnicima o obrazovanju djece sa posebnim obrazovnim potrebama. U BiH ne postoji ni jedan pravilnik koji reguliše odgoj i obrazovanje učenika sa posebnim obrazovnim potrebama isključivo u srednjim školama. Određene teritorijalne jedinice uopšte ne posjeduju pravilnik o obrazovanju djece sa posebnim obrazovnim potrebama, kako u osnovnoj, tako i u srednjoj školi.

Indikativna je i međusobna **neusklađenost zakonskih i podzakonskih akata**, između različitih teritorijalnih jedinica u BiH, kao i neusklađenost zakonskih propisa sa Okvirnim zakonom o osnovnom i srednjem obrazovanju u BiH. Jasno je, na osnovu analizirane dokumentacije, da zakonski akti stavljaju u različite položaje učenike (u zavisnosti od mjesta življenja) i ne pružaju iste mogućnosti za sve učenike, a posebno učenike sa posebnim obrazovnim potrebama.

Indikativno je i da u zakonskim i podzakonskim aktima postoji i **terminološka neusklađenost**, gdje se za isti oblik razvojne poteškoće koriste različiti nazivi. Također, pri klasifikaciji razvojnih poteškoća, a prvenstveno unutar orijentacijskih lista razvojnih poteškoća pravilnika o odgoju i obrazovanju djece sa posebnim obrazovnim potrebama, i dalje je čest pojam „retardacije“ i „poremećaja“.

Generalno gledajući, na osnovu analizirane zakonske dokumentacije ne može se steći dojam da obrazovne politike u BiH ispunjavaju uvjete na koje se BiH obavezala potpisivanjem različitih međunarodnih sporazuma i konvencija vezanih za smanjenje socijalne isključenosti kao i ostvarivanja prava djece², niti u značajnoj mjeri doprinosi ispunjenju ciljeva definiranih u Strategiji socijalnog uključivanja u BiH.

Stanje obrazovne inkluzije u odgojno-obrazovnoj praksi srednjih škola u BiH također je neuređeno, počevši do samoga procesa upisa i odabira srednje škole. Zakonski akti rijetko definiraju procedure upisa u srednje škole za učenike sa posebnim obrazovnim potrebama, kao i procedure profesionalnog usmjeravanja učenika. U stvarnosti, postoji značajan broj učenika sa posebnim obrazovnim potrebama koji pri upisu ne prilažu rješenja ili mišljenja stručne komisije o kategorizaciji i stepenu razvojne poteškoće, te shodno tome, i ne pohađaju nastavu po individualnom prilagođenom programu. U praksi nisu rijetki slučajevi i pogrešne kategorizacije djece sa posebnim obrazovnim potrebama, koje često idu na štetu djeteta, ali i značajno otežavaju rad nastavnika sa učenicima. Evidentan je i uzak izbor mogućih zanimanja za koja bi se mogli školovati učenici sa posebnim obrazovnim potrebama, a koji odgovaraju njihovim specifičnostima i mogućnostima.

Važnu odluku o izboru škole, kao i programa po kojem će se školovati (redovni ili prilagođeni) imaju roditelji. Mišljenje stručne komisije nije obavezujuće za roditelje, te su konačne odluke o upisu i odabiru škole, kao i vrsti programa po kojem će dijete nastaviti školovanje, izbor roditelja. Pored navedenih problema, u većini teritorijalnih jedinica primijetna je slaba uvezanost svih obrazovnih nivoa, te je, shodno tome, i mehanizam razmjene informacija između predškolskog, osnovnoškolskog i srednjoškolskog sistema, također, veoma slab.

Problemi se usložnjavaju i nedostatkom **adekvatne dokumentacije** učenika s posebnim obrazovnim potrebama, posebno prilikom prelaska iz osnovnog u srednjoškolski nivo obrazovanja, čime je onemogućen uvid u informacije o mogućnostima i sposobnostima učenika, a što se odražava i na

² Međunarodna konvencija o pravima djeteta iz 1989. godine, Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom iz 2006. godine, Izjava iz Salamanke i okvira za akcije o posebnim obrazovnim potrebama iz 1994., Dakarski okvir djelovanja: obrazovanje za Sve, Dakar 2000., ...

sami proces prilagođavanja programa individualnosti djeteta. Proces izrade i primjene individualnog prilagođenog nastavnog programa je otežan i slabom ili nikakvom uključenošću stručnih lica, kao i slabim ili nepostojećim stručnim osposobljavanjem nastavnog osoblja za rad sa djecom sa posebnim potrebama. Generalno, većina nastavnika tvrdi da skoro da ne postoji nikakav vid podrške i pomoći od strane stručnih timova i da su stoga često oni „prepušteni sami sebi i svojoj nastavničkoj intuiciji“. Dodatni problem predstavlja i činjenica da su asistenti u nastavi rijetko zastupljeni.

Prilagođavanje nastavnih programa se često shvata samo kao sadržajno prilagođavanje, ali ne i vremensko i prostorno. Pored toga, škole su generalno slabo opremljene didaktičko-metodičkim sredstvima, a s obzirom na to da skoro i da ne postoje posebna didaktičko-metodička sredstva za rad sa učenicima sa posebnim obrazovnim potrebama, ne može se ni govoriti o prilagođenosti takvih sredstava mogućnostima i specifičnostima učenika sa posebnim obrazovnim potrebama. Također, veoma mali broj srednjih škola je i arhitektonski prilagođen učenicima sa posebnim obrazovnim potrebama.

Manji broj nastavnika srednjih škola je prošao ili imao određeni vid obuke ili stručnog usavršavanja u polju inkluzije. Pedagoški zavodi su pružali i pružaju određene vidove stručnog usavršavanja, ali većinom za osnovnoškolski nastavni kadar. Značajan broj nastavnika koji su imali određeni oblik stručnog usavršavanja u oblasti rada sa djecom sa posebnim obrazovnim potrebama je obuke prošao kroz angažman i rad različitih nevladinih organizacija. Iako potreba za stručnim usavršavanjem postoji, kapaciteti pedagoških zavoda nisu dovoljni da bi mogli pokriti potrebe stručnog usavršavanja nastavnika u srednjim školama.

Po pitanju spremnosti nastavnika i škola generalno za rad sa djecom sa posebnim obrazovnim potrebama, ohrabruje činjenica da većina nastavnika, školskog menadžmenta, roditelja i učenika **izražava spremnost i volju** za uključivanjem učenika sa posebnim obrazovnim potrebama u redovnu nastavu.

Po pitanju saradnje škole koja obrazuje i učenike sa posebnim obrazovnim potrebama i zajednice, analizirani zakonski akti ne definiraju takve oblike saradnje, što u određenoj mjeri i ne obavezuje školu za saradnju sa zajednicom, a u domenu inkluzivnosti učenika sa posebnim obrazovnim potrebama.

Saradnja škola sa institucijama izvan obrazovnog sektora je **parcijalna i nedovoljna**. Ona varira od škole do škole, i u školama gdje generalno skoro i da ne postoji saradnja sa zajednicom, teško je očekivati i saradnju istih u domenu provedbe inkluzivnih praksi.

5.

Preporuke

---

1. Podizati svijest zajednice o provođenju inkluzije i poštivanju prava djeteta

Djeca s posebnim potrebama suočavaju se s mnogim preprekama da bi učestvovala i bila prihvaćena kao puni i ravnopravni članovi društva. Često se stav društva nameće kao najveća barijera u potpunoj društvenoj uključenosti.

Djeca se suočavaju s neprihvatljivim stavovima, zasnovanim na predrasudama, strahu, niskim procjenama onoga što se može od njih očekivati i na nepovjerenju u njihove sposobnosti. Iako je posljednjih godina država učinila određene napore po pitanju antidiskriminacijskog zakonodavstva podržanog inicijativama socijalne politike, postoji potreba za dodatnim akcijama kojima bi se podigao nivo svijesti o različitostima kod šire javnosti.

Društvo mora biti svjesno da sva djeca imaju ista prava i da je država u obavezi da ta prava osigura i ukloni sve barijere koje se mogu naći na putu ostvarivanja prava za svako dijete.

U promociji svojih aktivnosti, preporučuje se obrazovnim vlastima da uspostave saradnju sa medijima kako bi došlo do paradigmatškog zaokreta u percepciji djece s posebnim potrebama i promjeni stavova društva. Važno je da se o različitostima govori u elektronskim medijima i štampi tako da promjena bude vidljiva i stvarna. Očitovanje stručne javnosti o pitanjima inkluzivnog odgoja i obrazovanja je od posebnog značaja.

2. Unaprijediti pravni okvir koji će osigurati uključenost djece s posebnim potrebama u sistem odgoja i obrazovanja

Analizom pravnog okvira koji regulira odgoj i obrazovanje djece s posebnim potrebama u srednjim školama u Bosni i Hercegovini nameće se potreba za:

- *dopunama i izmjenama postojeće zakonske regulative;*
- *dopunama, izmjenama i donošenjem pravilnika o odgoju i obrazovanju djece s posebnim potrebama u srednjim školama kojim bi se precizirale procedure upisa, način praćenja učenika, profesionalno usmjeravanje.*

Od posebne je važnosti pitanje **terminološke neusklađenosti** u zakonskim i podzakonskim aktima, gdje se za isti oblik razvojne poteškoće koriste različiti nazivi. Također, pri klasifikaciji razvojnih poteškoća, a prvenstveno unutar orijentacijskih lista razvojnih poteškoća pravilnika o odgoju i obrazovanju djece sa posebnim obrazovnim potrebama, i dalje je čest pojam „retardacije“ i „poremećaja“.

Također je važno definirati izbor zanimanja koja omogućavaju adekvatnu pripremu učenika s posebnim potrebama za tržište rada.

Živimo u vremenu naglih promjena, revolucije znanja, promjena kako u oblasti tehničkog i tehnološkog razvoja, tako i u oblasti promjene odnosa prema pravima i odgovornostima pojedinaca i zajednice prema obrazovanju, a dalje i radnom osposobljavanju osoba s posebnim potrebama.

Danas, izbor profesije za pojedinca postaje još složeniji. To nikad nije bila laka odluka, a u današnjim vremenima, koje karakterišu brze promjene u tehnologiji i na tržištu rada, stalne potrebe za učenjem i promjenama zaposlenja, pojedinac se suočava sa izazovima, za koje često nema znanja i vještina, da bi na njih uspješno odgovorio.

U procesu karijerne orijentacije vrlo je značajno da pojedinac dobro upozna svoje interese, sposobnosti, vrijednosti i druge lične karakteristike. Tu aktivnost bi trebalo da urade roditelji, nastavnici, stručni suradnici, uz aktivnu participaciju učenika.

Taj proces podrazumijeva primjenu instrumenata, skala za praćenja i samoprocjenu.

Pri izboru profesije, neophodno je voditi računa o zahtjevima profesije, interesima i sklonostima učenika.

Većina vlada zemalja članica EU se, poslije 2004. godine, počela intenzivnije baviti službama za profesionalnu/karijernu orijentaciju čiji cilj je pomoć učenicima, studentima, nezaposlenim i drugim odraslima kod izbora obrazovanja i zanimanja. U svjetlu evropskih zbiljanja na polju karijerne orijentacije je veoma značajno da BiH razvoj karijerne orijentacije uključi u neke značajne strateške dokumente. Jednako važna je i odluka da se u okviru IPA 2008. projekta 'Reforma tržišta rada i razvoj radne snage', između ostaloga, izradi i Nacionalna strategija karijerne orijentacije. To je složen proces koji uključuje:

Profesionalno - karijerno informiranje

Termin se odnosi na informacije o zanimanjima i kvalifikacijama, mogućnostima zapošljavanja, obrazovnim programima i institucijama, o obuci, o stilu života u različitim karijerama, itd. Te informacije trebaju biti dostupne nastavnicima, roditeljima, stručnim saradnicima i mogu biti posredovane na različite načine: putem štampanih materijala, elektronskih medija od kojih se sve više upotrebljava Internet, individualnog informisanja, informisanja u grupama, javnih medija.

Poznavanje, praćenje i procjenjivanje kompetetnosti pojedinca

U procesu karijerne orijentacije vrlo je značajno da pojedinac dobro upozna svoje interese, spo-

sobnosti, vrijednosti i druge lične karakteristike ('assessment'). Ta aktivnost može biti urađena od strane roditelja (uz iznjegovanu objektivnost), nastavnika, saradnika – stručnjaka, uz aktivnu participaciju učenika. Taj proces podrazumijeva primjenu instrumenata, skala za praćenje ali i za samoocjenjivanje ('self-assessment').

Profesionalno - karijerno savjetovanje

U procesu profesionalno - karijernog savjetovanja roditelji, nastavnici, i saradnici timski upoređuju informacije o mogućnostima obrazovanja i rade sa svojim karakteristikama i donose odluku o cilju vezanom za karijeru i pravcima daljeg školovanja.

Posebnost u tom konceptu je profesionalno osposobljavanje **osoba s posebnim potrebama**. Cilj jednog takvog programa je da pojedinci ne dobiju samo informacije i savjetovanje, nego da nauče kako upoznati sebe, mogućnosti obrazovanja i osposobljavanja, zapošljavanja i kako biti što samostaljniji i voditi vlastitu karijeru.

U razvojnoj liniji, potrebno je utjecati kako na proces valorizacije, tako i na proces razvoja kompetencija nositelja programa. Iskustva iz susjednih i drugih evropskih zemalja u profesionalnoj orijentaciji i afirmaciji osoba s posebnim potrebama potvrđuju mogućnost ostvarenja radne karijere i socijalne integracije.

3. Osigurati sistemsku podršku za profesionalni razvoj nastavnog osoblja

Rad sa učenicima s posebnim obrazovnim potrebama zahtijeva posebnu stručnost i obučenost nastavnog kadra što je i zakonom predviđeno. Bez obzira s kojim učenicima rade, nastavnici su obavezni proći dodatno stručno osposobljavanje.

4. Podržati odgojno-obrazovni rad i pružiti podršku u nastavi

Za uspješan odgojno-obrazovni razvoj, učeniku je potrebno osigurati: individualno prilagođeni program, stručnu podršku i asistenta u nastavi.

a) Individualni prilagođeni program (IPP) je:

- **pisani dokument** pripremljen za određenog učenika,

- **program koji tačno određuje obrazovne ciljeve** koje učenik treba ostvariti tokom određenog vremena, kao i strategije učenja, resurse i sisteme podrške neophodne da se ti ciljevi ostvare.

Individualni prilagođeni program izrađuje se u procesu saradnje koji uključuje školu, roditelje/staratelje, učenika (gdje je to moguće), i drugo mjerodavno osoblje i ustanove. On se odnosi na prilagođene ili preinačene vidove obrazovnog programa i fokusira se na prioritete potrebe u učenju, jer učenik može imati i druge obrazovne potrebe koje ne zahtijevaju isti stepen intenziteta u planiranju i praćenju. Za svakog učenika s posebnim obrazovnim potrebama nije potrebno mijenjati svaki aspekt obrazovnog programa i školskog života. Preinačiti treba samo ona područja potreba koje su utvrđene tokom procjene.

Količina prilagodbe i potpore varira u odnosu na individualne obrazovne potrebe svakog učenika. Učenicima sa složenijim potrebama bit će potrebne značajnije prilagodbe obrazovnog programa.

Individualni (prilagođeni) program:

- *omogućava učeniku da napreduje do nivoa primjerenog njegovoj sposobnosti*
- *uključuje saradnju svih partnera*
- *fokusira obrazovne strategije*
- *osigurava bilježenje podataka*

b) Asistent u nastavi bi direktnim radom sa učenikom trebao da pruži podršku učeniku za uspješno praćenje odgojno-obrazovnog procesa, za uspješnije savladavanje socijalno-psiholoških prepreka, da u saradnji sa nastavnikom procjenjuje i prati napredak djeteta, pomaže u postavljanju edukacijskih ciljeva, provodi programe u saradnji sa stručnjacima, koristi posebnu opremu potrebnu za rad, te daje podršku kurikulumu i školi kroz rad u školskom timu.

c) Stručni tim je grupa profesionalaca čija podrška se sastoji u stručnoj pomoći nastavnicima/profesorima pri izradi prilagođenog programa za pojedinog učenika, u didaktičko - metodičkoj podršci poučavanju, u savjetodavnoj pomoći kako u obrazovnom tako i u odgojnom i socijalizacijskom području. Stručni tim kontinuirano djeluje putem supervizije na podizanje profesionalne kompetentnosti nastavnika. Provodi iskustvene radionice u školama iz izrade individualnih programa, vrednovanja i ocjenjivanja, motivacije za školsko učenje i sl. Pomoć tima je i u procesu opservacije, kako bi se pružila adekvatna podrška učeniku. Jedan od zadataka stručnog tima je i saradnja s roditeljima, kroz individualno savjetovanje i podršku.

5. Razviti partnerstvo odgojno-obrazovnih ustanova sa porodicama, lokalnom zajednicom, civilnim društvom i tržištem rada

Partnerstvo odgojno-obrazovnih ustanova i porodice

Roditelj je odgajatelj i saradnik u odgoju, i građenje partnerstva s roditeljem je važan zadatak svake škole.

Roditelji djece s posebnim potrebama žele da se njihovo dijete školuje sa svojim vršnjacima, da bude uspješno u stjecanju znanja, da bude prihvaćeno, da se veseli u školi, da se zadovoljno iz nje vraća i ispunjava školske obaveze. No, vrlo brzo i vrlo često počinje slušati šta njegovo dijete ne može, šta stručnjaci s njegovim djetetom ne mogu, šta vršnjaci ne mogu, šta škola ne može.

Očekivanja, želje i napori djece i roditelja postepeno se pretvaraju u gorčinu. Neka se djeca počinju plašiti škole, postaju povučena i agresivna ili nesretna. A roditelji tada postaju nesretni, jer znaju da dijete može postići uspjeh uz drukčije zahtjeve, koji su u skladu s onim što može, na drugačiji način.

- *Šta roditelji djece s posebnim potrebama žele postići saradnjom u školi?*
  1. Saradnjom žele utvrditi što jasnije zajedničke pristupe i strategije u radu s njihovom djecom, kako bi se omogućio uspjeh u školi u skladu s njihovim općim i specifičnim sposobnostima, interesima i potrebama.
  2. Kroz saradnju traže promjenu u sadašnjim odnosima sa stručnjacima koja se temelji i na promjenama u njima samima.
  3. Saradnjom žele mijenjati negativne navike, stavove, mišljenja i ponašanja na putu stvaranja škole za svakog učenika.
- *Šta roditelji djece s posebnim potrebama žele postići u saradnji sa nastavnikom/profesorom?*
  1. da na vrijeme izradi prilagođeni program za njihovo dijete, te im omogući da daju svoje mišljenje o programu;
  2. da im predoči primjerak prilagođenog programa kako bi imali bolji uvid u to koji se sadržaji u određenom vremenskom razdoblju planiraju obrađivati s njihovim djetetom, što im može pomoći u radu s djetetom kod kuće;
  3. da ih upozna sa prilagođenim postupcima koje primjenjuje u radu, kako bi zajednički koristili iste postupke i imali slične zahtjeve;

4. da u nastavnom procesu sagledava ono što njihovo dijete može, i na osnovu toga uvodi potrebne izmjene u rad;
5. da uvažava njihovo mišljenje i njihova zapažanja o djetetovom radu, ponašanju i raspoložjenjima kod kuće; da se s njima dogovara i obavještava o efektima provedenog;
6. da im omogući učestvovanje na nastavnom času kako bi bolje sagledali svoje dijete u nastavnoj situaciji i na osnovu toga dalje uspješnije sarađivali;
7. da zajednički prorađuju iste teme koje su važne u radu s njihovim djetetom (npr. hiperaktivnost, teškoće čitanja i pisanja, pamćenja, pažnje, izgrađivanja pozitivne slike o sebi itd.).

- *Što je važno za dobru komunikaciju stručnjaka i roditelja?*

Uspješnost odnosa u saradnji i kvalitetu saradnje između stručnjaka, roditelja, ali i učenika u velikoj mjeri zavisi od kvaliteta komunikacije.

- Važno mjesto u stručnom radu i u saradnji ima osposobljavanje roditelja/stručnjaka za bolju komunikaciju.
- Razgovor sa roditeljem/stručnjakom ne znači monolog već aktivno slušanje i dijalog.
- Stvarajte pozitivnu emocionalnu atmosferu (stručnjak, roditelj, dijete), riječ je o zajedničkim pitanjima,
- Pokažite osjećaj i razumijevanje za roditeljsko/stručnjakovo doživljavanje djeteta, škole, programa u koji je uključen,
- Aktivirajte stručnjakove/roditeljske potencijale: kako oni vide rješenje problema? Kako oni vide nastavak rada? Pritom ih vraćajte na stvarne mogućnosti djeteta, u školi, programu i u porodici - tu i sada.
- Prepoznajte odbrambene mehanizme (ljutnja, nezadovoljstvo) stručnjaka/roditelja i procijenite koliko se taj dio odnosi na vas. Ako ne nađete elemente, ne dopustite da razgovor skrene s problema zbog kojeg razgovarate s roditeljem/stručnjakom.
- Vraćajte sagovornika (stručnjaka/roditelja) na cilj razgovora i držite se jedne teme dok je ne zaokružite.
- Kroz neposredni primjer vaše komunikacije sa stručnjakom/roditeljem i s djetetom, pomozete drugoj strani unaprijediti komunikaciju.
- Stavite naglasak na ono što dijete može i dajte perspektivu.
- Razgovor dovršite dogovorom o konkretnim zadacima svih učesnika i dogovorom o sljedećem sastanku.

Saradnja odgojno-obrazovnih ustanova sa lokalnom zajednicom, organizacijama civilnog društva i tržištem rada

U cilju sistemske i sistematične podrške djeci i mladima s posebnim potrebama, potrebno je razviti mehanizme funkcionalnog umrežavanja škola sa relevantnim ustanovama, institucijama i organizacijama u cilju stvaranja pretpostavki za samostalan život i djelovanje na tržištu rada.

Učešće lokalne zajednice je ključno za razvoj održivih demokratskih škola. Školama su potrebna šira podrška i povratna informacija od zainteresiranih strana kako bi gradile partnerstva u najboljem interesu svakog djeteta.

Za promociju inkluzije i njenih principa neophodno je raditi na uvezivanju svih subjekata koji učestvuju u odgoju i obrazovanju djeteta. Otvorenost škole prema inovativnim idejama civilnog društva je od velike važnosti za njeno demokratsko napredovanje. Kako bi adekvatno odgovorila na potrebe tržišta rada, neophodno je ostvariti kontinuiranu saradnju škole, poslodavaca i privrednika.

6. Jačati saradnju osnovne i srednje škole

Dijete s posebnim potrebama kroz proces profesionalne orijentacije upisuje srednju školu čiji programski zahtjevi odgovaraju njegovim mogućnostima i interesovanjima.

Definiranje saradnje dva obrazovna nivoa (osnovna i srednja škola) se postiže kroz uspostavljanje protokola o saradnji kojim će biti definirani modaliteti pružanja informacija o učeniku, a u najboljem interesu djeteta i uz poštivanje kodeksa prava na privatnost.

Razmjena informacija se može realizirati na sljedeće načine:

1. koordinacijskim sastancima psihološko-pedagoških službi škola,
2. dostavljanjem portfolija učenika,
3. redovnim i strukturiranim sastancima sa roditeljima/starateljima.

U osnovnoj školi će učenici, na sistematski i stručno osmišljen način, dobiti najvažnije informacije o svijetu zanimanja, o psihofizičkim zahtjevima pojedinih struka (profila i zanimanja) i informaciju o svojim psihofizičkim sposobnostima upoređenim sa zahtjevima pojedinih odgojno-obrazovnih programa struka (profila i zanimanja).

CILJEVI, PRIORITETI I AKTIVNOSTI

CILJ 1	Podizati svijest zajednice o provođenju inkluzije i poštivanju prava djeteta
Prioriteti	Aktivnosti
<p>1.1. Aktuelizirati opću predodžbu o djeci s posebnim potrebama u svim vladinim javnim istupima i porukama da bi se podstaknula promjena u stavovima društva</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ podsticanje medijskih ustanova da u svojim objavama predstavljaju djecu s posebnim potrebama kao punopravne građane; ▪ uspostavljanje protokola/smjernica za medijsko predstavljanje različitosti; ▪ iniciranje rasprava u televizijskim i radio emisijama, kroz tematske emisije povećane priči o različitostima; ▪ provođenje kampanja za podizanje svijesti o pravima, potencijalu i doprinosu djece s posebnim potrebama; ▪ širenje dobrih primjera iz prakse na svim područjima života u cilju podizanja svijesti u obrazovanju, radnim okruženjima i zajednici; ▪ organiziranje stručnih skupova na kojima bi se diskutiralo o pitanjima relevantnim za inkluziju u odgoju i obrazovanju;
CILJ 2	Unaprijediti zakonodavni okvir koji će osigurati uključenost djece s posebnim potrebama u sistem odgoja i obrazovanja
<p>2.1. Uskladiti zakone koji definiraju i reguliraju inkluzivno obrazovanje djece s posebnim potrebama u srednjim školama, a koji su usklađeni sa međunarodnim dokumentima iz oblasti dječijih prava</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ harmonizacija zakona sa međunarodnim konvencijama, strategijama i akcionim planovima; ▪ organizovanje stručne rasprave i upoznavanje stručne javnosti sa terminologijom koja je u upotrebi u međunarodnim dokumentima i domaćem zakonodavstvu (Okvirnom zakonu o osnovnom i srednjem obrazovanju BiH (Službeni glasnik BiH, broj 18/03)); ▪ terminološka usklađenost unutar zakona, kao i sa podzakonskim aktima koji bliže reguliraju pitanja odgoja i obrazovanja djece s posebnim potrebama.

<p>2.2. Donijeti pravilnike koji reguliraju odgoj i obrazovanje učenika s posebnim potrebama u srednjim školama</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ donošenje pravilnika za odgoj i obrazovanje učenika s posebnim potrebama u srednjim školama, u kojem će biti pozicionirane uloge svih subjekata, od zdravstvenih, socijalnih, obrazovnih i pravnih; ▪ donošenje pravilnika o upisu učenika s posebnim potrebama u srednje škole; ▪ donošenje pedagoških standarda odgoja i obrazovanja djece s posebnim potrebama; ▪ donošenje pravilnika o profesionalnom usmjeravanju i informiranju; ▪ definiranje osnivanja i uloge stručnih timova i asistenata u nastavi; ▪ uspostavljanje sistema opserviranja, praćenja i dokumentiranja učenika s posebnim obrazovnim potrebama; ▪ iniciranje promjena u sistemu stručnog srednjeg obrazovanja – nomenklatura zanimanja.
<p>CILJ 3</p>	<p>Osigurati sistemsku podršku za profesionalni razvoj nastavnog osoblja</p>
<p>3.1. Osigurati edukativne programe za stjecanje znanja i vještina za rad sa djecom s posebnim potrebama</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ utvrđivanje okvira potrebnih znanja i vještina za rad sa djecom s posebnim potrebama u redovnom obrazovanju; ▪ razvijanje programa obrazovanja i stručnog usavršavanja za rad sa djecom s posebnim potrebama (karakteristike djece s posebnim potrebama, pedagoška opservacija, izrada individualno prilagođenih programa, praćenje, vrednovanje i ocjenjivanje, vođenje školske i učeničke dokumentacije, upravljanje inkluzivim odjeljenjem); ▪ uvođenje stimulativnih mjera školama i profesionalcima koji se ističu u stručnom i profesionalnom razvoju po pitanju inkluzivnog obrazovanja; ▪ provođenje istraživanja prilagođenosti programskih sadržaja i metoda rada u nastavi sa djecom s posebnim potrebama;

CILJ 4	Podržati odgojno-obrazovni rad i pružiti podršku u nastavi
<p>4.1. Kreirati sistem i mrežu podrške i saradnje u cilju kvalitetnog odgoja i obrazovanja</p> <p>4.2. Promovirati programe profesionalne orijentacije i usmjeravanja</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ izrada i primjena individualnih edukativnih planova; ▪ uspostavljanje i razvijanje modela asistencije u nastavi; ▪ uspostavljanje školskih timova za inkluziju; ▪ osnivanje mobilnih stručnih timova; ▪ osiguravanje odgovarajućeg pristupa mobilnim timovima/stručnoj podršci za djecu s posebnim potrebama urbanim i ruralnim područjima; ▪ uspostavljanje i razvijanje saradnje redovnih i specijaliziranih odgojno-obrazovnih ustanova radi pružanja stručne podrške stručnjaka iz specijaliziranih ustanova stručnjacima u redovnom sistemu i obrnuto; ▪ utvrđivanje zvanične saradnje sa studentima nastavničkih fakulteta i Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta, gdje je to moguće, s ciljem organizovanja praktične nastave za studente i pružanja podrške odgojno-obrazovnom procesu; ▪ senzibilizacija društvene zajednice i odgovornih vlasti o značaju programa profesionalnog informisanja i usmjeravanja; ▪ razbijanje predrasuda o mogućnostima radnog osposobljavanja; ▪ uspostavljanje mreže saradnje škola, službi za zapošljavanje i poslodavaca;

<p>CILJ 5</p>	<p>Razviti partnerstvo odgojno-obrazovnih ustanova sa porodicama, lokalnom zajednicom, civilnim društvom i tržištem rada</p>
<p>5.1. Jačati partnerstvo sa porodicom i civilnim društvom</p> <p>5.2. Kreirati mehanizme saradnje sa tržištem rada</p> <p>5.3. Jačanje međusektorske saradnje (obrazovanje, zdravstvo i socijalni sektor)</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ razvijanje modela saradnje odgojno-obrazovnih ustanova i porodica djece s posebnim potrebama u cilju razmjene informacija i vještina; ▪ kreiranje modela edukacije vršnjaka i njihovih porodica u cilju podizanja svijesti i razvijanja podrške djeci s posebnim potrebama i njihovim roditeljima od strane ostalih učenika i njihovih roditelja; ▪ provođenje programa iz obrazovne inkluzije sa predstavnicima jedinica lokalne uprave u cilju njihovog uključivanja i pružanja podrške; ▪ razvijanje partnerstva sa civilnim društvom kroz programe i projekte koji doprinose kvaliteti inkluzivnog obrazovanja; ▪ uspostavljanje saradnje sa tržištem rada radi identificiranja zanimanja koja su u skladu sa potrebama i sposobnostima djece s posebnim potrebama, te programe odgojno-obrazovnog procesa uskladiti sa tim potrebama i mogućnostima; ▪ provođenje istraživanja o statusu, potrebama, mogućnostima i napretku djece u oblasti obrazovnog sistema; ▪ uspostavljanje mehanizama međusektorske saradnje.
<p>CILJ 6</p>	<p>Jačati saradnju osnovne i srednje škole</p>
<p>6.1. Uspostavljanje mehanizama saradnje među obrazovnim nivoima</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ organiziranje stručnih sastanaka u cilju razmjene informacija; ▪ razmjena učeničkih portfolija i dosjea;

Literatura

1. Bowe, Frank. (2005). Making Inclusion Work. Merrill Education/Prentice Hall.
2. UNESCO (2009) Policy Guidelines on Inclusion in Education. UNESCO: Paris.
3. Ainscow M., Booth T. (2011, revidirani) the Index for Inclusion: Developing Learning & Participation in Schools. Bristol: Center for Studies in Inclusive Education
4. The Council of Europe,(2006): Disability Action Plan 2006-2015
5. Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju u Bosni i Hercegovini (2003.)
6. Zakon o srednjoj školi RS, Kantonalni zakoni o srednjoj školi, Zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju Brčko Distrikta i Pravilnici o obrazovanju djece s posebnim potrebama u osnovnim i srednjim školama
7. Akcioni plan za djecu Bosne i Hercegovine (2011. – 2014.)
8. Strategija za izjednačavanje mogućnosti za osobe sa invaliditetom u Federaciji Bosne i Hercegovine 2011.- 2015.
9. Strategije unapređenja društvenog položaja lica sa invaliditetom u Republici Srpskoj (2010.-2015.)
10. Ainscow, M. (1999) Understanding the Development of Inclusive Schools, London: Falmer
11. Dakar Framework for Action - Education for All, Meeting Our Collective Commitment

12. UNESCO, UNICEF, HSCR (2000) International Consultative Forum on Education for All, Paris UNESCO Publishing
13. OECD-CERI (1999), Inclusive Education at Work, Students with Disabilities in Mainstream Schools, Paris: OECD
14. UNESCO (1985), Helping Handicapped Pupils in Ordinary Schools: Strategies for Teachers Training
15. UNESCO (1990), World Declaration on Education for All and Framework for Action to Meet Basic Learning Needs, International Consultative Forum on Education for All Paris: UNESCO
16. UNESCO (1994), The Salamanca World Conference on Special Needs Education: Access and Quality, UNESCO and the Ministry of Education, Spain, Paris: UNESCO
17. Čehić E. (1990.), Koje je zanimanje za mene - Model profesionalne orijentacije u funkciji izbora zanimanja: Kultura, Beograd.
18. Odsjek za pedagogiju Filozofskog fakulteta u Sarajevu i TEPD (2003.): Inkluzija u školstvu Bosne i Hercegovine - Zbornik radova: Teacher Education and Professional Development
19. www.csie.org.uk

